

REVIEW OF RESEARCH

ISSN: 2249-894X

IMPACT FACTOR : 5.7631 (UIF)

VOLUME - 11 | ISSUE - 2 | NOVEMBER - 2021

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे १९ व्या शतकातील धार्मिक परिस्थिती बदलण्यासाठीचे योगदान

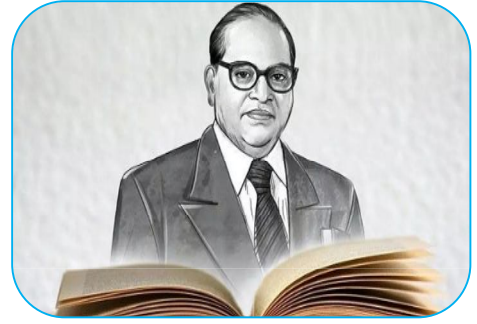
Vikas Vilas Shinde

M. Phil Student,

Department of History University of Mumbai.

प्रस्तावना

१९ व्या शतकामध्ये भारतीय समाजामध्ये धार्मिक वर्चस्व मोठ्या प्रमाणात होते. ब्राह्मण, क्षेत्रीय, वैश्य आणि शुद्र या चार वर्णातील धार्मिक धर्मगुरू ब्राह्मण होता. ब्राह्मणवर्ग आपल्या हातात धार्मिक बंदूक घेऊन उर्वरित तीन वर्णांवर अधिराज्य गाजवत असे त्यामुळे, सामाजिक, राजकीय, आर्थिक आणि सांस्कृतिक अधिकार फक्त ब्राह्मणांनाच होता. ब्राह्मणांच्या या धार्मिक गुलामीतून इतर तीन वर्गाला बाहेर काढण्यासाठी डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांनी सामाजिक समतेच्या तत्वावर विविध मानवमुक्तीच्या चळवळी केल्या त्यामध्ये महाड सत्याग्रह, काळाराम मंदिर सत्याग्रह. अमरावती अंबादेवी सत्याग्रह, पार्वती मंदिर सत्याग्रह या सर्वांचा समावेश होतो. तसेच, मसुदा समितीचे अध्यक्ष असताना भारतीय संविधानात विविध कायदे आमलात आणले. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांनी घेतलेल्या भूमिकेमुळे स्वातंत्र्यानंतर देशाची धार्मिक परिस्थिती बदलण्यासाठी त्यामध्ये कलम २५, २६, २७ मध्ये धर्मनिरपेक्षता, सर्व धर्म समभाव समानतेचे तत्त्व समाविष्ट केले. यामुळे, धार्मिक गुलामगिरीतून सामाजाची मुक्तता करून डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांनी लोकशाहीचा पाया रचला.

संशोधनाची उद्दिष्ट्ये :

१९ व्या शतकातील धार्मिक परिस्थितीचा आढावा घेणे. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांनी १९ व्या शतकातील धार्मिक परिस्थिती बदलण्यासाठी केलेल्या योगदानावर प्रकाश टाकणे. तसेच, डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांच्या धार्मिक चळवळीच्या परिणामांचा अभ्यास करणे. त्याचबरोबर डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांनी धार्मिक गुलामी रोखण्यासाठी संविधानात केलेल्या तरतुदींचा आढावा घेणे.

संशोधन पद्धती :

प्रस्तुत संशोधनासाठी ऐतिहासिक वर्णनात्मक पद्धतीचा वापर करून १९ शतकातील धार्मिक परिस्थितीचा आढावा घेण्यात आलेला आहे. सूक्ष्म अध्ययन पद्धतीचा वापर करून डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी लिहिलेले स्वलिखित पुस्तकांचा वाचनातून त्यांच्या धार्मिक योगदानाचा अभ्यास करण्यात आला आहे. तसेच मनुस्मृती धर्मग्रंथ आणि भारतीय संविधान

यांचा तुलनात्मक अभ्यास करून डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांनी भारतीय संविधानात दिलेल्या धार्मिक स्वातंत्र्याच्या मूल्यांचा अभ्यास करण्यात आला आहे.

ऐतिहासिक पार्श्वभूमी :

१९ व्या शतकात धार्मिक विधीत होम, यजन, यज्ञात पौरहित करण्याचा अधिकार फक्त ब्राह्मणांनाचा होता. शांतीकर्म, वास्तुशांती आणि अनुष्ठान अश्या पद्धतीच्या धार्मिक विधी देवाला संतुष्ट करण्यासाठी केल्या जात होत्या व्रत - वैकल्य, नवस, तीर्थयात्रा यात लोक अडकून पडलेले होते. नक्षत्र, राशी व भविष्य या गोष्टींवर लोकांचा विश्वास असे. त्यामुळे, लग्नसमारंभ, गर्भसंस्कार, मुंज, नामकरण विधी यांसाठी मुहूर्त पहिले जात संस्कार, उत्सव - सण मोठ्या उत्साहाने साजरे केले जात. मूर्तीपूजेला विशेष महत्व दिले जात होते¹ अश्या पद्धतीने ब्राह्मण वर्गाने समाजात अनेक धार्मिक रूढी, परंपरा, प्रथा प्रचलित केल्या होत्या. या सर्व धार्मिक रूढी, परंपरांच्या माध्यमातून ब्राह्मण वर्ग इतर सर्व जातीधर्मांचे शोषण करत. धार्मिक विधीला बळी पाडून लोकांची पिळवणूक केली जात होती. तसेच, त्यांच्यावर उपासमारीची वेळ येत असे.

१९ व्या शतकात समाजातील असणारी धार्मिक परिस्थितीसमाजातील सर्वजातीवर गुलामी लादणारी होती. जातीव्यवस्थेनुसार जन्माला येणाऱ्या व्यक्तीचा व्यवसाय ठरवला जात असे. शुद्र वर्गामध्ये जन्म घेणाऱ्या व्यक्तीला जन्मल्यापासूनच अपवित्रमानत असत. त्यामुळे, त्यांना नोकरी करण्याचा अधिकार नव्हता. धर्माप्रमाणे राहण्याचा खाण्याचा वागण्याचा कपडे घाण्याचा अधिकार देण्यात आला होता. अस्पृशांनी तांब्या पितळेच्या भांड्यात पाणी न वापरणे, अस्पृशांनी आपल्या घरावर कौल घालू नये असे नियम हिंदू समाजाने अस्पृश्य समाजावर लादले होते² अश्याप्रकारे, समाजातील जातीव्यवस्थेमुळे धर्माचा पगडा अस्पृश्य समाजावर लादण्यात आला होता

ब्राह्मण वर्ग अस्पृश्यांना मंदिरात प्रवेश देत नसत तसेच, देव दर्शन करू देत नसत. अस्पृश्यांनी देव पूजा केली तर देव बाटतील अशी समज ब्राह्मणांनी समाजात प्रचलित केली होती.³ समाजातील धार्मिक प्रभावामुळे अंधश्रद्धा मोठ्या प्रमाणात पसरली होती. या अंधश्रद्धांमुळे अस्पृश्य समाजातीलच नाही तर इतर समाजातील लोक देखील मोठ्या प्रमाणात बळी पडत होती.

मनुस्मृती अध्यायातील धार्मिक नियम :

१९ व्या शतकामध्ये धार्मिक गोष्टींसाठी व समाजातील राजकीय, सामाजिक, आर्थिक व्यवस्थेसाठी ब्राह्मण वर्ग मनुस्मृती ग्रंथाचे अध्ययन करत या ग्रंथामध्ये मांडलेल्या नियमप्रमाणे ब्राह्मण वर्ग इतर समाजावर नियम अटी व परंपरा लादत होता.

मनुस्मृती अध्याय ८ (२०) जो वंश परंपरेन ब्राह्मण आहे. मग त्याने वेदांचा अभ्यास केलेला असो अथवा नसो राज दरबारात त्यानेच न्यायदानाचे कार्य करावे. परंतु शुद्र कितीही सुशिक्षित असला तरी त्याला तो अधिकार नाही. मनुस्मृतीच्या वरील अध्यायामध्ये असे सांगण्यात आले आहे की शुद्र हा जरी सुशिक्षित असला तरी त्याला योग्य अश्या पदावर काम करण्याची संधी मिळू शकत नाही. परंतु, ब्राह्मण हा फक्त ब्राह्मण वंशात जन्मल्यामुळे जरी त्याला कोणत्याही प्रकारचे ज्ञान नसते तरीही उच्चपदावर काम करण्याची संधी फक्त धार्मिक वर्चस्वामुळे मिळू शकते.

मनुस्मृती अध्याय "८(२७२) उध्दटपणाने जर शुद्र ब्राह्मणांना धर्मज्ञान शिकवू लागला तर राजाने त्याच्या तोंडात व कानात उकळते तेल ओतावे".⁴ मनुस्मृतीच्या वरील अध्यायामध्ये असे सांगण्यात आले आहे की शूद्राने ब्राह्मणाला कोणत्याही प्रकारचे ज्ञान देण्याचा अधिकार नाही असे केल्यास मनुस्मृतीच्या नियमप्रमाणे त्याला कठोरातील कठोर शिक्षा देण्यात येत असे.

मनुस्मृती अध्याय "१०(१२६) कोणताही संस्कार प्राप्त करून घेण्याचा शूद्राला अधिकार नाही"⁵ मनुस्मृतीच्या अध्याय प्रमाणे शूद्रांना गर्भ संस्कार, नामकरण विधी, देवाला अभिषेक करणे, राज्याभिषेक यांसारखे अनेक संस्कार करण्याचा अधिकार नव्हता.

मनुस्मृती अध्याय “१०(१२२) जो शुद्र स्वर्गप्राप्तीसाठी किंवा या व पुढील जन्मात पुण्य प्राप्त व्हावे या हेतूने ब्राह्मणाची सेवा करतो त्याला त्याच्या ध्येयात ब्राह्मणाचा सेवक म्हणून निश्चितपणे यश मिळते”^६ मनुस्मृतीच्याया अध्याय प्रमाणे असे सांगण्यात आले आहे की शूद्राने ब्राह्मणाची सेवा केली तर त्याला स्वर्ग प्राप्ती होते. तसेच पुढील जन्मात पुण्य प्राप्त होऊन त्याला जे हवे ते मिळते. अश्याप्रकारे, विविध धार्मिक कर्मकांड मनुस्मृतीच्या अध्यायामध्ये लोकांवर लादण्यात आले होते. या कर्मकांडांना लोक बळी पडत व त्यांच्यावर धर्माच्या नावाखाली अन्याय अत्याचार होत.

मनुस्मृतीचे दहन

१४ एप्रिल, १८९१ ला डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचा जन्म झाला. त्याकाळात धार्मिक परिस्थिती अतिशय विकोपाला गेली होती. अश्या धार्मिक परिस्थितीचा अनुभव डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर हे लहान असतानाच घेतला होता. या सर्व धार्मिक परिस्थितीचा अभ्यास डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांनी केला आणि त्याच्या असे लक्षात आले की, हि धार्मिक प्रथा नसून स्पृश आणि अस्पृश्य यांच्यावर गुलामी लादणारी व्यवस्था आहे ब्राह्मण वर्ग आपल्या धर्मग्रंथ मनुस्मृतीच्या माध्यमातून समाजावर अन्यायकारक निर्बंध लादत आहेत. हे मनुस्मृतीच्या अभ्यासातून डॉ बाबासाहेब आंबेडकर यांच्या लक्षात आले होते.

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर म्हणतात, “आम्ही जे मनुस्मृतीचे वाचन केले आहे त्यावरून आमची खात्री झाली आहे की त्या ग्रंथात शुद्र जातीची निंदा करणारी त्यांचा उपमर्द करणारी कुटाळ उत्पत्तीचा कलंक त्यांच्या माथी मारणारी व त्यांच्याविषय समाजात अनादर वाढविणारी वचने ओतप्रेत भरलेली आहेत त्यांत धर्माची धारणा नसून असमानतेची सुधारणावाध्यांस असला ग्रंथ कधीच मान्य होणे शक्य नाही”.^७ म्हणून, २५ डिसेंबर, १९२७ ला डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी समाजाला धार्मिक गुलामीत बाधणाऱ्या ब्राह्मणाच्या धर्मग्रंथला म्हणजेच मनुस्मृतीला जाळवे

भारतीय राज्यघटनेतील धर्मस्वातंत्र्याचा अधिकार :

मनुस्मृतीचे दहन केल्यानंतर समाजाला धार्मिक अंधश्रद्धेतून तसेच धार्मिक पातळीवर असणाऱ्याविषमतेतून बाहेर काढण्यासाठी डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांनी भारतीय सविधांची रचना करताना धर्म स्वातंत्र्याच्या अधिकारांची तरतूद केली. २६ जानेवारी, १९५० ला भारतीय सविधानाची अंमलबाजावणी करत असताना त्यांनी सर्व जातीधर्मातील लोकांना धर्म स्वातंत्र्याचे अधिकार बाहाल केले.

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांनी मनुस्मृतीचे दहन केल्यानंतर समाजामध्ये धार्मिक समता धर्मनिरपेक्षता, सर्वधर्मसमभाव प्रस्थापित होण्यासाठी प्रयत्न केले. त्यांच्या या प्रयत्नामुळेच २६ जानेवारी, १९५० ला भारतीय संविधानामध्ये धर्मस्वातंत्र्याचा अधिकार जनतेला बहाल केला.

भारतीय साविधानातील कलम “२५(१) सार्वजनिक सुव्यवस्था, नीतिमत्ता व आरोग्य यांच्या व या भागातील अन्य उपसंधांच्या अधिनतेने सदसद्विवेकबुद्धीच्या स्वतंत्र्याला आणि धर्म मुक्तपणे प्रतिज्ञापित करण्याचा आचरणाच्या व त्याचा प्रचार करण्याचा अधिकाराला सर्व व्यक्ती सारख्याच हक्कदार आहेत.(२) या अनुछेदातील कोणत्याही गोष्टीमुळे-(क)धर्मचरणाशी निगडित असेल अश्या कोणत्याही आर्थिक, वित्तीय,राजनैतिक या अन्य धर्मितेवर कार्याचे विनियमनकरणान्या किंवा त्यावर निर्बंध घालणाऱ्या;(ख) सामाजिक कल्याण व सुधारणा याबाबत अथवा सार्वजनिक स्वरूपाचा हिंदू धार्मिक संस्था हिंदूचे सर्व वर्ग व पोटभेद यांना खुल्या करण्याबाबत उपबंध करणाऱ्या कोणत्याही विद्यमान कायद्याच्या प्रवर्तनावर परिणाम होणार नाही अथवा असा कोणताही कायदा करण्यास राज्याला प्रतिबंध होणार नाही”^८ भारतीय संविधानाच्या या कलमा मध्ये सदसद्विवेकबुद्धीचे स्वतंत्र्य आणि धर्माचे मुक्त प्रतिज्ञा पण, आचरण व प्रसार करण्याचा अधिकार देण्यात आलेला आहे.

कलम “२६. सार्वजनिक सुव्यवस्था, नीतिमत्ता व आरोग्य यांच्या अधिनतेने, प्रत्येक धार्मिक संप्रदायस अथवा त्यांच्यापैकी कोणत्याही गटास-(क) धार्मिक व धर्मादायी प्रयोजनाकता संस्थाची स्थापना करून त्या स्वखर्चाने चालवण्याचा; (ख) धार्मिक बाबीत आपल्या व्यावहारांची व्यवस्था पाहण्याचा;(ग) जंगम व स्थावर संपत्ती मालकीची

असण्याचा व ती संपादन करण्याचा; आणि (घ)कायद्यानुसार अश्या संपत्तीचे प्रशासन करण्याचा अधिकार असेल.” वरील कलमानुसार धर्मविषयक व्यवहारांची व्यवस्था पाहण्याचे स्वतंत्र्य जनतेला बहाल करण्यात आलेले आहेत

कलम “२७. ज्यांचे उत्पन्न एखाद्या विशिष्ट धर्माचे अथवा धार्मिक संप्रदायाचे संवर्धन करण्यासाठी किंवा तो चालू ठेवण्यासाठी विनिर्दिष्टपणे विनियोजित केलेले आहे असे कोणतेही व्यक्तीवर सक्ती केली जाणार नाही”⁹ वरील कलमामध्ये एखाद्या विशिष्ट धर्माच्या संवर्धनाकरता कोणतेही कर देण्याची कोणत्याही व्यक्तीवर सक्ती केली जाणार नाही. से सांगितले आहे.

कलम “२८ (१) पूर्णतः राज्याच्या पैशातून चालवल्या जाणाऱ्या अशा कोणत्याही शैक्षणिक संस्थेत कोणतेही धार्मिक शिक्षण दिले जाणार नाही.(२) जी शैक्षणिक संस्था राज्याकडून प्रशासित जात असली तरी, अश्या संस्थेत धार्मिक शिक्षण देणे आवश्यक करणारा कोणताही दाननिधी किंवा न्यास याखाली झालेली स्थापना आहे तिला खंड(१) मधील कोणतीही गोष्ट लागू होणार नाही. (३) राज्याने मान्यता दिलेल्या किंवा राज्याच्या पैशातून सहाय्य मिळत असणाऱ्या कोणत्याही शैक्षणिक संस्थेत जे काही धार्मिक उपासना चालवली जाईल तिला उपस्थित राहण्याबाबत अश्या संस्थेत जाणाऱ्या कोणत्याही व्यक्तीने किंवा अशी व्यक्ती अज्ञान असल्यास तिच्या पालकाने आपली संमती दिली असल्याखेरीज, अशा व्यक्तीस तसे करणे आवश्यक केले जाणार नाही”¹⁰ वरील कलमानुसार विवक्षित शैक्षणिक संस्थात धार्मिक शिक्षण अथवा धार्मिक उपासना यांना उपस्थित राहण्याबाबत स्वतंत्र्य देण्यात आले आहे.

निष्कर्ष :

भारतीय समाजामध्ये असलेल्या जातीय व्यवस्थेमुळे १९ व्या शतकात समाजामध्ये विषमता प्रचलित होती. ही विषमता राजकीय, सामाजिक, आर्थिक तसेच, धार्मिक बाबींमध्ये देखील मोठ्या प्रमाणात अस्तित्वात होती. समाजातील ब्राह्मणांच्या वर्चासवामुळे धार्मिक कर्मकांड करून ब्राह्मणवर्ग इतर वर्गाचे शोषण करत आले मनुस्मृतीवर आधारित धार्मिक कर्मकांडातून ब्राह्मणांनी इतर लोकांचे धार्मिक स्वतंत्र हिरावून घेतले होते परंतु, २५ डिसेंबर, १९२७ ला डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी मनुस्मृतीचे दहन करून ब्राह्मणांच्या धार्मिक गुलामगिरिला विरोध केला डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांनी मनुस्मृतीचे दहन करून न थांबता धर्मस्वातंत्र्यासाठी भारतीय संविधानामध्ये कलम २५, २६, २७ मध्ये धर्मस्वातंत्र्या विषयक अधिकार लोकांना दिले. अश्याप्रकारे, डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांनी ब्राह्मणांच्या धार्मिक गुलामगिरितून लोकांना मुक्त केले

संदर्भ सूची :

- १) डॉ. संदेश वाघ, आंबेडकरी चळवळीचा इतिहास, संदेश पब्लिकेशन, मुंबई, ६ डिसेंबर २०१२.
- २) शिल्पकार, डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर, भारताचे संविधान, समता प्रकाशन, नागपूर, २६ नोव्हेंबर, २०१६.
- ३) चांगदेव भवानराव खैरमोडे, डॉ. भीमराव रामजी आंबेडकर खंड, ३, सुगावा प्रकाशन, पुणे, १४ एप्रिल, २०१७.
- ४) डॉ. बी. आर. आंबेडकर, क्रांती आणि प्रतिक्रांती, सुगत प्रेस, छिंदवाडा (म.प्र.) १२ डिसेंबर, २००८.
- ५) प्राचार्य डॉ. एस.एस. गाठाळ, आधुनिक महाराष्ट्राचा इतिहास, कैलाश पब्लिकेशनस, औरंगाबाद जानेवारी, २०१९.
- ६) डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर, मुक्ती कोण पथे? सुगावा प्रकाशन, पुणे, १४, एप्रिल, २०१७.

¹ प्राचार्य डॉ. एस.एस. गाठाळ, आधुनिक महाराष्ट्राचा इतिहास, कैलाश पब्लिकेशनस, जानेवारी, २०१९, पृ. क्र १४

² डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर, मुक्ती कोण पथे? सुगावा प्रकाशन, पुणे १४ एप्रिल, २०१७, पृ. क्र. १४

³ डॉ. संदेश वाघ, आंबेडकरी चळवळीचा इतिहास, संदेश पब्लिकेशनस, मुंबई ६, डिसेंबर, २०१२, पृ. क्र. २३

⁴ डॉ. बी. आर. आंबेडकर, क्रांती आणि प्रतिक्रांती, सुगत प्रकाशन १२ डिसेंबर, २००८, पृ. क्र. ८७

⁵ डॉ. बी. आर. आंबेडकर, क्रांती आणि प्रतिक्रांती, सुगत प्रकाशन १२ डिसेंबर, २००८, पृ. क्र. ९६

⁶डॉ. बी. आर. आंबेडकर, क्रांती आणि प्रतिक्रांती, सुगत प्रकाशन १२ डिसेंबर, २००८, पृ. क्र. १२२

⁷चांगदेव भवानराव खैरमोडे, डॉ. भीमराव रामजी आंबेडकर खंड ३, सुगावा प्रकाशन, १४ एप्रिल, २०१७, पृ. क्र. १९९

⁸भारताचे संविधान, शिल्पकार डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर, समता प्रकाशन, २६ नोव्हेंबर, २०१६, पृ. क्र. १३३

⁹भारताचे संविधान, शिल्पकार डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर, समता प्रकाशन, २६ नोव्हेंबर, २०१६, पृ. क्र. १३७.

¹⁰भारताचे संविधान, शिल्पकार डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर, समता प्रकाशन, २६ नोव्हेंबर, २०१६, पृ. क्र. १३४